GESCHIEDKUNDIGE AANTEKENINGEN BETREFFENDE BANGGAI EN GAPI.

DOOR

J. J. DORMEIER.

Banggai¹⁾ is een der zelfbesturende landschappen der residentie Manado; het bestaat uit de oostelijke helft van den Oostarm van Midden-Celebes en de Zuid-Oostwaarts daarvan gelegen eilanden. Tot 1 April 1908 vormde het een afdeeling van het sultanaat Ternate; na dien kwam het in rechtstreeksche verhouding, die van Zelfbestuur onder Korte Verklaring, tot het Gouvernement van Nederlandsch-Indië te staan.

Dr. Alb. C. Kruyt heeft in zijn artikel „De Vorsten van Banggai”²⁾ o.m. gegevens medegedeeld betreffende traditie en historie; in een 2½-jarige ambtsperiode (als Onderafdeelingschef) kon ik deze aanvullen. De thans beschikbare gegevens doen vermoeden, dat zich in den Banggai-Archipel eertijds een aantal inheemsche rijkjes bevond, waarvan vermoedelijk Bongganen, het oostelijk deel van het eiland Pëling innemend, het voornaamste was; naast dit Bongganen moeten we dan reeds de aanwezigheid van het rijkje Banggai aannemen, echter van niet grooter omvang dan het eiland van dien naam. Wellicht is Banggai vanuit Bongganen ontstaan.

Door invloeden van buitenaf is Bongganen te gronde gegaan, en heeft Banggai de suprematie verkregen, zoowel over den Banggai-Archipel als over het gedeelte van den Vaste-Wal van Celebes, dat thans ook nog tot dat landschap behoort. De onderwerping van Banggai aan Ternate mogen we in het einde van de 16e eeuw stellen, doch dit gezag ging in de volgende eeuw weer goeddeels teloor door de vele oorlogen met Goa (Makassar).

De Banggaische traditie kent eerst een aantal vorsten die den titel

¹⁾ Men vindt ook wel de schrijfwijze Banggaja; de gebruikte transcriptie is te prefereren, mits men het als drie-lettergrepig woord uitsprekt (Bang-ga-i), met den klemtoon op de lettergreep ga, waarin de laatste letter overgaat.

²⁾ Koloniaal Tijdschrift 1931, blz. 505—529 en 605—624.

Adi voerden. Dan noemt men een vreemdeling, van Ternate of Java afkomstig, wiens naam niet bewaard is, dien men echter als Moemboe doi Djawa kent. Hij is zoowel de grondlegger der Banggaische dynastie als de schepper van het gezag in deze gebieden. (De toevoeging „doi Djawa” geeft aan dat hij op Java overleden is; dergelijke samenstellingen met aardrijkskundige namen komen ook bij de latere vorsten veel voor).

Na zijn terugkeer naar Java volgt een periode van anarchie, blijkend o.a. uit het voorkomen van eenige vorsten die als vermoord bekend staan. Daarna noemt men Mandapaar¹⁾, zoon van Moemboe doi Djawa, hersteller van zijns vaders gezag; met hem komt er meer historische lijn in de opvolging, zijn graf wordt te Banggai aangezien en vereerd. Hij zou van Ternate afkomstig zijn.

Na Mandapaar vermeldt de traditie eenige vorsten die niet te Banggai, doch op den Vaste-Wal zijn overleden; dit heeft beteekenis omdat dit wijst òf op politieke moeilijkheden op het hoofdeiland die de vorsten dwongen hun toevlucht op den Vaste-Wal te zoeken, òf op het ondernemen van veroveringstochten. Met eenige der volgende vorsten heeft de V.O.C. reeds aanraking gehad.

Voor uitvoeriger gegevens verwijs ik naar Dr. Kruyt's hooger-aangehaald artikel.

* * *

Bezien we nu de historische feiten die we bezitten:

In de Nagarakertagama, uit 1365 A.D. dus, vinden we de eerste mededeeling omtrent Banggai; in zang 13 en 14 worden de onderhoorigheden van het Javaansche gezag opgesomd, waarbij o.m. vermeld worden Banggawi en Loewoek; deze namen worden op blad 10b van den Atlas van Tropisch Nederland (1938) geïdentificeerd als Banggai en Loewoe (Palopo). Den aard van dit Madjapahitsche gezag moeten wij ons vooral niet voorstellen als bestuursbemoeienis met rijksprovincies; het plaatselijk bestuur werd ongemoeid gelaten, de Javaansche ambtenaren gingen naar de buitenbezittingen slechts om den cijns te innen²⁾. Wellicht vinden we in den vorstentitel adi een aanwijzing voor dezen Javaanschen invloed³⁾. Het is niet met

¹⁾ Vierlettergreppig: Man-da-pa-ar, met nadruk op Man en pa.

²⁾ Geschiedenis van Nederlandsch-Indië onder leiding van Dr. Stapel; dl. I, blz. 278/279.

³⁾ Verg. Javaansch-Nederlandsch handwoordenboek van Gericke en Roorda, dl. I, blz. 73: adi = uitmuntend, buitengemeen; fraai, schoon. Skr. âdi = uit-

zekerheid te zeggen waar op het eiland Banggai of elders zich dit Javaansche gezag localiseerde¹⁾.

Ruim 1½ eeuw later, in 1529, wordt Banggai voor het eerst door een Europeaan genoemd; Hernando de Bustamente schrijft aan den Keizer over Bangaya onder den naam Gapi; dit schijnt eveneens door Oviedo vermeld te zijn geweest. (Tiele schrijft Gaju in plaats van Gapi, doch in de noot vermeldt hij: „Bangay, la quel isla por otre nombre se llama Gapi”. Dit Gapi ziet hij eerst voor Gaju aan, maar later herstelt hij deze fout). Kort daarop, in 1532, wordt Banggai ook voor het eerst door een Europeaan bezocht. Het blijkt nl., dat de vorst van Banggai aan den sultan van Djailolo een gezantschap had gestuurd, hem tevens hulp biedende tegen de Portugeezen met 300 man. (In werkelijkheid was het den Banggaïschen vorst te doen om de hand van des sultans dochter). Van Djailolo nu wordt een beantwoordingsgezantschap teruggezonden naar Banggai; als mede-afgezant bevindt zich daarbij de Portugees Urdanete. De vorst van Banggai hield verblijf op het hoofdeiland Banggaja maar beheerschte ook het grootste deel van het groote eiland en verscheidene andere. Urdanete kreeg den vorst niet te spreken, want er was hofvrouw; de vorstin was weinige dagen tevoren overleden. Gedurende de veertig dagen die hij op het eiland doorbracht werden voortdurend mannen en vrouwen, vooral zij die tot haar vrienden en verwanten behoorden, ter dood gebracht om haar in de andere wereld te dienen; zoo werden er gedurende meer dan 14 weken ruim 150 menschen gedood. De executie geschiedde door worging; de lijken werden korten tijd in het paleis opgehangen en dan met een gewicht aan de voeten in zee geworpen. Pas in de vierde nieuwe maan na den dood der vorstin hield dit moorddadig bedrijf op²⁾.

munten, de (het) eerste. Op Celebes komt echter het woord adi voor in de beteekenis van vorst; zie Bare'e-Nederlandsch Woordenboek van dr. N. Adriani op: 2. adi (blz. 2), omschreven als een titelwoord, nog optredend in eigennamen en vertaald met vorst. Dr. Adriani verwijst tevens naar het Boegineesch adi; zie hiervoor Boegineesch-Hollandsch Woordenboek van dr. B. F. Matthes, blz. 841 waar onder 1 o.m. met het Javaansche adi; vorst, koning, verband wordt gelegd.

¹⁾ Op den berg Boloekan ten noorden van de baai van Banggai liggen steenresten, waarvan de traditie wil, dat zij in verband met de adi staan; o.a. wijst men hun zetel en vlaggestokhouder aan. Is wellicht een dezer brokken beschreven? Op de landtong die de baai van Loewoek van de zee scheidt kent de traditie een plek die in verband met Madjapahit staat.

²⁾ P. A. Tiele, *De Europeeërs in den Maleischen Archipel*, B. K. I., 4e volgreeks, IIIe deel (1879), 2e stuk blz. 25—26.

Een volgende mededeeling dateert uit 1564. De Banggaiers toonden zich genegen zich te laten doopen; een zoon van den vorst („Rex Bemgaj”) is op een Missieschool. Doch de sultan van Ternate Hairoen werkt dit tegen; hij ziet niet gaarne dat het Christendom zich uitbreidt en doet alles om den Islam overal in te voeren. Om nu te voorkomen dat de Banggaische prins Christen wordt laat Hairoen de dochter van den Banggaischen vorst voor zijn zoon Baab als echtgenootte verzoeken. Aldus Pater Mascarenhas¹⁾. Interessant is, dat mocht het huwelijk tusschen de Banggaische prinses en den lateren sultan Baab Oellah inderdaad tot stand zijn gekomen, op deze wijze een verwantschap tusschen beide vorstenhuizen is ontstaan waarvan de traditie geen weet heeft; wellicht kunnen we dan in Mandapaar een kind uit dezen echt zien.

Er is geen zekerheid wanneer Banggai onder Ternate's oppertoezicht kwam. Valentijn meldt: „Dit eiland Bangay is, waarschynelyk „met de andere daar na by gelegene eilandekens, in 't jaar 1580 door „Koning Baboe.... verovert”²⁾. De Jezuiten-Pater Marta deelt in een verslag aan den Gouverneur der Filippijnen Gomez Pirez (1590—1593) mede, dat o.m. het eiland Gape door Baab is veroverd; we mogen veronderstellen dat Banggai vóór het einde der 16e eeuw reeds onderworpen was aan Ternate³⁾.

Spoedig daarna vinden we zelfs reeds berichten van een Nederlander te Banggai. Als David Middleton in 1608, op 23 Maart, in de wateren van Banggai ankert (er staat: „straits of Bangaya”) geniet hij een gastvrij onthaal en krijgt levensmiddelen en drinkwater; hij spreekt van een koning, doch verdere aanduidingen ontbreken. Volgend jaar, 24 Januari 1609, komt hij er weer, doch dan is de koning en een groot deel van zijn volk voor een of anderen vijand gevlucht; het ware kon Middleton niet te weten komen. Er was een Hollander, die hem vertelde dat de koning gevlucht was uit vrees voor den koning der Makassaren, die hem (als hij dacht) wou dwingen Mohamedaan te worden. Middleton dacht echter dat de Banggaische vorst weg was gegaan uit vrees voor de Hollanders, die daar een fort wilden bouwen, maar toen ze bemerkten dat het volk gevlucht was, dat plan onuitgevoerd lieten.

¹⁾ P. A. Tiele, *De Europeeërs in den Maleischen Archipel*, B. K. I. 4e volgreeks, IVe deel (1880), 3e stuk blz. 420.

²⁾ Valentijn, deel I-b, blz. 80.

³⁾ P. A. Tiele, *De Europeeërs in den Maleischen Archipel*, B. K. I. 4e volgreeks, Ve deel (1881), 2e stuk blz. 161/162.

Die Hollander bekleedde daar wel een zeer uitzonderlijke positie. Niemand durfde hem onaangenaam te zijn; hij had zooveel vrouwen als hem beliefte, verder twee huizen met de uitgelezen dochteren des lands en zooveel slaven en slavinnen als hij wilde. Overigens liep hij bijna naakt en was geregeld dronken. Hij zeide de koninklijke waardigheid van den sultan van Ternate waar te nemen op alle daar gelegen eilanden (sic).¹⁾

In 1624 verliest Ternate echter zijn bezittingen op Celebes voor een groot deel aan Makassar. De vorst van dit laatste rijk, Allah-Oedin (1592—1639) breidde allerwegen zijn gebied uit. Zoo gaat in 1624 de Banggai-Archipel, en gaan in 1626 Moena en de Soela-eilanden en in 1634 gedeelten van Noord-Celebes voor Ternate verloren²⁾.

Tegenmaatregelen van Ternataansche zijde blijven niet uit; in 1628 rust de sultan van Ternate een groote vloot uit onder kaitsjil (prins) Ali, met het doel de door de Makassaren bezette Soela- en Banggai-eilanden te heroveren³⁾. Veel succes heeft deze expeditie blijkbaar niet gehad, want in 1632 wordt de koning van Makassar door de V.O.C. aangemaand, de streken die onder den kroon van Ternate behooren, en nu door hem, Makassar genomen, terug te geven aan de wettige heeren, daar er anders oorlog dreigt⁴⁾. Banggai staat blijkbaar geheel aan Makassar's zijde, want „op 23 Augustus 1634 „komt Karaëng Balambaroe de woorden van de bevolking van Soela „en Banggaë overbrengen”, zooals het heet in het dagboek der vorsten van Goa en Tello; Banggai luistert dan dus naar Makassar's bevelen⁵⁾.

Tusschen de V.O.C. en Makassar komt eenige jaren later, in 1637,

1) Samuel B. D. Purchas, *Purchas his Pilgrimes*, dl. III blz. 55/56; 92.

2) R. Blok, *Beknopte geschiedenis van Makassar*; Tijdschrift N. I., jaargang X, deel I blz. 11; B. Erkelens, *Geschiedenis van het rijk Gowa*; Verh. Bat. Genootschap deel 50 (1897), 3e stuk blz. 84.

3) F. W. Stapel, *Het Bonggaaisch verdrag* blz. 23.

4) Valentijn deel I-b, blz. 266.

5) Dagboek der vorsten van Goa en Tello. B. K. I. 4e volgreesk deel 4 (1880) blz. 95. Elders worden eenige data gegeven, die vermoedelijk eveneens in verband met de Banggai-eilanden staan, t.w. (blz. 112): Op 21 November 1652 maakt men zich gereed tot het in staatsie geleiden van een brief der Ternatanen (vermoedelijk zijn dit de Ternataansche opstandelingen); (blz. 123): Op 3 Juli 1665 worden oproepingen rondgezonden voor den tocht naar de Soela-eilanden; (blz. 124): Op 7 October 1665 worden toebereidselen getroffen voor de expeditie naar de Soela-eilanden waaraan 10.662 weerbaren deelnemen; deze vloot vertrekt 12 October. Op 17 Maart 1666 keert de vloot van de Soela-eilanden terug.

vrede tot stand¹⁾. Het is niet duidelijk of o.m. de Banggai-eilanden dan onder Ternate komen, doch vermoedelijk is dit wel het geval geweest als we letten op de gebeurtenissen in 1650. In dat jaar toch overlijdt sultan Hamzah van Ternate en wordt Mandarsjah tot zijn opvolger uitgeroepen. Hiermee zijn het de oudere en jongere broers, onderscheidenlijk Manila en Kalamata geheeten, niet eens; Manila wordt tot tegensultan uitgeroepen, en ook Saidi, broeder van den overleden Mandarsjah, bekleed met de functie van Ternataansch vlootvoogd, sluit zich bij de opstandelingen aan²⁾. Valentijn meldt dat Banggai mede is afgefallen tijdens dezen opstand³⁾. Makassar vischt in troebel water en gaat de opstandelingen steunen; in 1653 vertrekt een groote Makassaarsche vloot onder DaEng Bolikan naar de Banggai- en Soela-eilanden⁴⁾.

In 1654 ontbrandt weer de oorlog tusschen de V.O.C. en Makassar; de kwestie van het bezit dezer eilanden stond daarbuiten. De Vlaming van Oudshoorn, kruisende langs de Oostkust van Celebes, kon nu de Makassaren aangrijpen waar hij ze maar zag, en tevens de van Ternate afvallige vazallen weer tot de orde brengen⁵⁾. Zoo vinden we o.a. een bericht dat hij Batoei en Gapi, of Bangay, weer tot gehoorzaamheid bracht. Er wordt bij vermeld, „dat die van Bangay al „mede goed Macassars waren geworden”. Ternataansche troepen namen een werkzaam aandeel aan de herovering van Banggai; de Ternataansche rijksbestierder Doewani was op Banggai aangeweest, waar hij alles vernielde of op de vlucht dreef, terwijl hij te zamen met den (wettigen) Ternataanschen zeevoogd Colofino, die daar reeds van October 1654 af achter was gebleven, de volkeren op de eilanden (ook op den Vaste-Wal?) weer onder de Ternataansche kroon bracht⁶⁾.

In 1660 komt er vrede tot stand tusschen V.O.C. en Makassar, die echter niet van langen duur zal zijn. Men zou meenen, dat Banggai aan Ternate was toegefallen, doch hiermede in tegenspraak is een bericht uit Daghregister 1663, waarin geordonneerd wordt, dat Banggai en Gape, vroeger onder Ternate doch thans onder Makassar staande, niet aan Ternate moet worden teruggegeven⁷⁾. In 1664 is

¹⁾ F. W. Stapel, Het Bonggaaisch verdrag blz. 33.

²⁾ H. Bokemeyer, Die Molukken blz. 187; 192.

³⁾ Valentijn, deel I-b, blz. 314.

⁴⁾ Dagh-Register 1664, blz. 380—381.

⁵⁾ F. W. Stapel, Het Bonggaaisch Verdrag, blz. 50.

⁶⁾ Valentijn, deel I-b, blz. 314.

⁷⁾ Dagh-Register 1663, blz. 9.

er nog duidelijk kwestie tusschen Ternate en Makassar over het bezit van deze en andere eilanden, want Hasan-Oedin, de Makassaarsche vorst, betwist Ternate's aanspraken op die streken¹⁾.

In Daghregister 1664 vinden we de verklaring van de toewijzing van Banggai aan Makassar. De bewoners van den Banggai-Archipel waren nl. in Makassar komen rooven in den tijd toen de vorsten van Goa (d.i. Makassar) nog niet tot den Islam waren overgegaan. Gezanten van Makassar waren zich hierover komen beklagen bij sultan Said van Ternate (dat is de ongelukkige Ternataansche sultan die in 1606 door de Spanjaarden opgevat en naar Manila gevoerd werd); deze Said gaf toestemming aan Makassar om Banggai te bestraffen (vond daarom Middleton in 1609 den Banggaïschen vorst gevlucht?). De verovering van Banggai had eenige jaren later plaats, in 1624 nl. zooals we hooger zagen²⁾.

Inmiddels is er opnieuw oorlog uitgebroken tusschen de V.O.C. en Makassar; bij de eerste heeft zich o.a. de bekende Aroe Palaka gevoegd, terwijl ook Mandarsjah, sultan van Ternate, zich bij Speelman bevindt. Bij de Makassaren verblijft de Ternataansche opstandeling Kalamata, broer van Mandarsjah, die zich weliswaar in 1653 onderworpen had, doch later — wanneer? — zich weder inliet met de vijanden der Compagnie. Vermoedelijk maakte Ternate hiervan gebruik om o.m. den Banggai-Archipel te heroveren, want in 1666 wordt gemeld, dat Makassaren onder genoemden Kalamata de „Xoela's" Banggai en Boengkoe afloopen³⁾.

In Daghregister 1666 vinden we overigens teekenen, dat Ternate niet van zijn aanspraken op deze eilanden had afgezien; de sultan van Ternate beklagt zich er bij den Gouverneur-Generaal nl. over, dat Makassar hem de Soela- en Banggai-eilanden, alsmede Boengkoe op Celebes heeft afgenomen; de expeditie onder Kalamata heeft dus blijkbaar succes opgeleverd⁴⁾.

Bij den vrede van 1667, den 18en November door Speelman in het dorp Bonggaja (bij Makassar) gesloten, wordt o.m. bepaald (art. 17) dat de vorst van Makassar aan dien van Ternate alle gepretendeerde eigendom, o.a. van de geheele Oostkust van Celebes en ook van de eilanden Banggai, Gapij als andere bij die kust gelegen eilanden, afstaat⁵⁾.

¹⁾ F. W. Stapel, Het Bonggaaisch Verdrag, blz. 79.

²⁾ Dagh-Register 1664, blz. 380—381.

³⁾ F. W. Stapel, Het Bonggaaisch Verdrag, blz. 85/86.

⁴⁾ Dagh-Register 1666, blz. 111.

⁵⁾ F. W. Stapel, Het Bonggaaisch Verdrag, bl. 243.

Rustig is het toen nog niet geworden in den Banggai-Archipel. In 1675 komt Mandarsjah's opvolger, Sibori (alias sultan Amsterdam) aan het bewind, en deze tracht zich in 1680 aan 's-Compagnies gezag te onttrekken, met het gevolg dat er weer allerlei oorlogshandelingen in Ternate's gebied plaats vinden. Pas in 1683 komt hieraan een einde, als Sibori te Batavia een nieuw contract onderteekent, waarbij hij wel zijn landen terugkrijgt, doch thans in leen van de V.O.C.; hij is met al de zijnen onderdaan geworden van dit lichaam en de eed van trouw wordt thans van allen gevorderd. Deze wijziging in de verhouding tusschen de V.O.C. en Ternate had uiteraard ook gevolgen voor Banggai¹⁾, want men noemt later Banggai uit dien hoofde wel een achterleen van het Gouvernement²⁾.

Uit de oorlogsjaren bezitten we nog eenige berichten waarvan het onderling verband niet duidelijk is, en die zelfs met elkaar in tegenspraak zijn. Valentijn zegt eerst, dat eenigen tijd na 25 Maart 1680 een zekere Kalkeboelang als koning in plaats van den afgezetten Djangkal over Banggai is opgetreden; dit geschiedde onder ons oppergezag, namens de E. Compagnie³⁾. Elders vinden we, dat als Padtbrugge in April 1681 deze streken bezoekt, hij Banggai en Gape („anders ook wel kleen Bangay genaamt”) geheel ontvolkt aantreft; de inwoners waren op eigen verzoek door een lasthebber van Aroe Palaka naar Mendono (Vaste-Wal) overgebracht, nadat tevoren hun koning Caboedo door eenige Ternataansche hopmannen was omgebracht⁴⁾. In 1682 bezoekt de hoeker de Brandgans ook deze streken; aan boord bevinden zich twee prinsen, een van Bangay en een van Gape, zoons onderscheidenlijk van den vermoorden Caboude (Caboedo?) en van radja Wangi van Peling. Banggai schijnt geheel ontvolkt te zijn, doch het is de vraag of dit ook het geval was met Gape. Wat van het Banggaische hof over was bevond zich te Lowock (Loewoek?); verder wordt gesproken van de negorij Cajoeran of Cajoela, waar de prinsen van Banggai en Gape aan land moeten worden gezet. Het blijkt verder dat de eilanders, nadat hun koning Caboedo (er staat ook: Cabonda) en zijn broer Pauleng gedood waren, bevreesd werden voor de Ternatanen; toen dan ook een Boe-

¹⁾ Valentijn, deel I-b, blz. 348; F. S. A. de Clerq, Bijdragen tot de kennis der residentie Ternate, blz. 162.

²⁾ O. H. Goedhart, Drie Landschappen in Celebes, T.B.G. deel 50 (1908), blz. 443.

³⁾ Valentijn, deel I-b, blz. 80.

⁴⁾ Valentijn, deel I-b, blz. 348.

gineesche prins als afgezant van Aroe Palaka bij hen kwam en aanbod hen allen naar den Vaste-Wal van Celebes te brengen, waar het veiliger zou zijn, grepen zij dit aanbod onmiddellijk aan. Verder heeft die Boegineesche prins hun een nieuwen koning aangesteld, nl. den Banggaischen zeevoogd Kiliboerachin. Deze Banggaische koning was op dat moment op strooptocht, tezamen met zijn beschermers, tegen Boengkoe¹⁾.

Als we nu lezen dat in 1689 prins of kitchiel Kaloekoboelang een contract aangaat met de V.O.C. (het oudste)²⁾, dan wordt de zaak daarmee niet duidelijker. We kunnen veronderstellen dat deze Kaloekoboelang en de Kalkeboelang van Maart 1680 dezelfde zijn; verder wordt het duidelijk dat naast den Banggaischen vorst er nog minstens één andere „koning” ergens in den Archipel zetelt. Overigens moeten we vermoeden, dat de Vaste-Wal reeds onder Banggaisch bestuur is gekomen, omdat de Banggaiers daar een schuilplaats zochten. Ik veronderstel dat deze Kaloekoboelang (Kalkeboelang) dezelfde is als de prins van Banggai, dien de Brandgans aan boord had; wellicht vluchtte deze prins, toen de Ternatanen zijn vader doodden, naar de V.O.C. onder wier oppergezag Kalkeboelang in 1680 immers was opgetreden. Het contract van 1689 spreekt van „prins” van Banggai. Kaloekoboelang moet jeugdig zijn geweest, want pas in 1741 wordt hij opgevolgd door kitchiel Cassim, die op 9 November van dat jaar in stede van zijn overleden vader, kitchiel Kaloekoboelang, als wettig opvolger tot subaltern koning en regent van de Banggaische eilanden verkozen en bevestigd wordt. Kaloekoboelang heeft dus 52 jaar onder contract met de V.O.C. geregeerd en wellicht vóór dien nog 9 jaar zonder (vanaf 1680), tenzij we, hetgeen onwaarschijnlijk is, in die periode twee vorsten van denzelfden naam moeten aannemen, naams-gelijkheid dus van voorganger en opvolger. Na 1683 wordt er niet meer gesproken van „koningen” andere dan die van Bangay en(of) Gape; zoo luidt de omschrijving in 1741: „Over de eylanden Bangay „of Gape-Pelin enden ressorte van dien”³⁾.

De in 1741 optredende kitchiel Cassim herkennen we als den (niet-legendarischen) Aboe Kasim; hij sluit een verbond met Ternate's medevazal Boengkoe, ten overstaan van sultan Amir van Ternate. Deze laatste was aan het bewind van 1714 tot 1751, en Kasim trad in 1741 op, zoodat dit contract dat op het eiland Labobo gesloten

¹⁾ C. B. H. von Rosenberg, Reistogten in de afdeeling Gorontalo, blz. 135 v.

²⁾ Corpus Diplomaticum N.-I., deel III, no. DXIV, blz. 480—488.

³⁾ Corpus Diplomaticum N.-I., deel V, no. DCCCLXIV, blz. 325—333.

werd, gesteld moet worden tusschen 1741 en 1751. De inhoud is vooral voor het adatvolkenrecht belangrijk; er wordt een behoorlijke plaats ingeruimd aan de belangen der V.O.C. (b.v. bepalingen ter handhaving van het handelsmonopolie)¹⁾.

Bij zijn optreden in 1773 sluit kaitjil Bandaria een contract met de V.O.C.²⁾. Deze Bandaria heeft eenige moeilijkheden veroorzaakt; hij gaat in 1782 in stilte naar Batavia, vermoedelijk om zich over een of ander te beklagen; van Batavia wordt hij teruggezonden naar Ternate, waar hij in 1784 aankomt. Er is last gegeven hem opnieuw te beëdigen en aan te stellen, doch het duurt tot 1796 voor het, op 5 Maart van dat jaar, zoover komt. Bandaria kunnen we veilig als Mandaria aanmerken (zie blz. 525 van Dr. Kruyt's in noot 2 genoemd artikel).

In 1808 wordt een nieuw contract gemeld; daar regel was dat de opvolger van een verscheiden vorst een nieuw contract onderteekende, kunnen we aannemen dat kort vóór 1808 Mandaria het leven liet (hij werd vermoord), en dat in dat jaar Atondeng aan de regeering is gekomen. Zijn bewind heeft geduurd tot 1829; hij komt in opstand tegen Ternate, neemt de wijk naar Mendono, doch wordt daar gevangen genomen en verbannen naar Galela op Halmahera, waar hij overleden is; het volk kent hem dan ook als Moemboe doi Galela. Hij is opgevolgd door Agama, die zich eveneens verzet (1846), dan in zijn vesting aan de noordzijde van de baai van Banggai belegerd wordt en met hulp van Boegineezen naar Bone vlucht (1847) waar hij is overleden; uit dien hoofde is hij ook bekend als Moemboe doi Boegis. In dezen tijd deden de Boegineesche vorsten moeite hun gezag langs de Oostkust van Celebes uit te breiden; vooral Aroem Poegi (1843—1857)³⁾.

In 1850 bezoekt de zeeofficier van der Hart Banggai doch vindt daar geen vorst; de Ternataansche stedehouder neemt het bestuur waar⁴⁾. In 1851 doet de vorst van Bone, waarschijnlijk aangespoord door den derwaarts gevluchten Agama, aanspraken gelden op Banggai en Boengkoe, die echter door de Regeering worden verworpen⁵⁾.

In 1852 wordt een nieuwe vorst geïnstalleerd; ter gelegenheid

¹⁾ Niet gepubliceerd; het gegeven is uit Boengkoe (o.a. Kolonedale) afkomstig.

²⁾ F. S. A. de Clerq, Bijdragen tot de kennis der res. Ternate blz. 125—126, 175, 178.

³⁾ J. A. Bakker, Het leenvorstendom Boni. T.B.G. 15 (1886), blz. 7.

⁴⁾ C. van der Hart, Reize rondom het eiland Celebes in 1850, blz. 88.

⁵⁾ F. S. A. de Clerq, Bijdragen enz., blz. 180.

daarvan vertrekken de heeren Bosscher en Mathijssen derwaarts. Het is Tatoe Tonga (bij de Clerq: Tatoetong), die in 1856 komt te overlijden. Zijn opvolger Soak (bij de Clerq: Soewak) komt einde 1858 aan het bewind. Na zijn dood ontvangt Nang, alias Noerdin, in 1870 als eerste der Banggaische vorsten een acte van erkenning, waarbij de uitdrukkelijke souvereiniteit van het Nederlandsch-Indische Gouvernement wordt erkend. Nang overlijdt in 1880 en wordt in 1882 vervangen door Abdoel Aziiz (3-lettergrepig: A-zì-iz), die bij de Clerq Tatoe heet; in 1904 komt Abdoerrahman en in 1929 Hadji Awaloeddin aan het bewind¹⁾.

Bij vergelijking met de traditie, zooals deze door Dr. Alb. C. Kruyt in zijn opstel „De Vorsten van Banggai” is neergelegd, blijkt het dat er op eenige punten aanzienlijke verschillen bestaan tusschen deze en de hooger medegedeelde historische gegevens. Zoo spreekt de traditie van twee opvolgers van Agama vóór het optreden van Tatoe Tonga; het zijn Laoeta en Tadjä. Volgens westersche mededeelingen was er gedurende vijf jaar geen vorst op Banggai; wellicht zijn beide personen door het volk als hun vorst erkende pretendenten geweest. De traditie weet verder dat beiden door den sultan van Ternate zijn afgezet.

Moemboe doi Padongko krijgt historisch geen plaats, want Kasim wordt opgevolgd door Mandaria (Bandaria).

Van Cassim (Kasim) wordt gezegd dat hij bij zijn optreden in 1741 zijn vader Kaloekoboelang na diens overlijden opvolgde. Als we met dit gegeven echter de traditie vergelijken blijkt dat Aboe Kasim niet de opvolger van zijn vader was, doch dat Moelang, Moemboe doi Balantak, die als de lijfelijke vader van Aboe Kasim bekend is, eerst opgevolgd werd door Moemboe doi Mendono, „cousin” van Moelang. In het classificatorisch stelsel van verwantschapsverhoudingen, dat ook in den Banggai-Archipel gevonden wordt, is het echter niet te verwonderen, dat vadersbroer als vader wordt aangeduid.

Kaloekoboelang herinnert men zich niet meer te Banggai; de naam heeft een slechten klank, er ligt de beteekenis van „veel graven” in; wellicht kent men dezen vorst dan ook alleen onder zijn alias; in mijn veronderstelling hebben wij hier te maken met Moemboe doi Mendono.

Als wij thans de groote lijn in den stamboom vergelijken met de

¹⁾ Alb. C. Kruyt, *De Vorsten van Banggai*, blz. 623 (K. T. 1931) en eigen gegevens.

historische data, treft het dat we vóór Kaloekoboelang een Moemboe doi Kintom, doi Benteng en doi Balantak vinden. Indien we Kaloekoboelang vanaf 1680 (dan wel 1689) mogen stellen, dan blijkt het dat juist in de jaren dat Banggai twistappel was tusschen Ternate en Makassar (vanaf 1624 tot 1667), en de daarop volgende zestien jaren, waarin sultan Amsterdams opstand valt, drie vorsten niet te Banggai zijn overleden; de plaats Benteng kan men thans weliswaar niet meer localiseeren, doch zij wordt in ieder geval niet op het eiland Banggai gevonden. De beide andere namen zijn plaatsaanduidingen voor rechtsgemeenschappen op den Vaste-Wal van Celebes. En de gehechtheid van den Banggaiër aan zijn eilanden in aanmerking nemende, moeten er wel doorslaande redenen zijn geweest voor dit verlaten van het hoofdeiland; vermoedelijk waren deze de oorlog en de daardoor veroorzaakte onveiligheid. Ik meen dus die drie vorsten, wier namen niet bekend zijn, te mogen stellen vóór de onderwerping van sultan Amsterdam aan de V.O.C. (1683), nà het einde van het eerste Ternataansche gezag in den Banggai-Archipel (1624); Mandapaar, die van Ternate afkomstig was, moet dan gesteld worden in de jaren vóór 1624, toen Banggai dus nog een onbestreden bezitting van het sultanaat was. Met Middleton's mededeelingen kunnen wij den chaos identificeeren, ontstaan na het vertrek van Moemboe doi Djawa. En dan kan Valentijn's mededeeling dat Baab Oellah de Banggai-eilanden in 1580 veroverde, waarheid bevatten; we moeten dan in Moemboe doi Djawa een dier Javaansche avonturiers zien, wellicht van vorstelijken bloede, die indertijd met groote vloten handel dreven op Ternate¹).

Vermoedelijk zullen meer gegevens beschikbaar komen indien eens alle Dagregisters, inzonderheid die van Ternate, gepubliceerd en bewerkt worden.

* * *

Herhaaldelijk reeds werd Banggai tezamen met Gape of Gapy genoemd; ook op dit punt hebben we geen zekerheid wat hiermee bedoeld wordt.

Het treffende is dat de naam Gapi geheel verloren is gegaan; niet alleen gebruikt men thans deze benaming nimmer meer voor eenig eiland, maar men weet zelfs niet meer waar men dan wel dat oude Gapi zou moeten aanwijzen. Toch komt het in de oude stukken geregeld voor, soms als Banggai, soms in tegenstelling hiermee; de meeste oude kaarten geven niet voldoende opheldering.

¹) Kruyt komt in zijn opstel tot een andere veronderstelling.

Tiele vat in zijn opstellen over de vestiging van het Europeesche gezag in den Maleischen Archipel Gapi op als Peling, zulks blijkbaar vooral omdat hij erop geattendeerd werd, dat Valentijn den naam Gapi gebruikt voor Peling; ten onrechte overigens¹⁾.

In de Bouwstoffen, bijeengezameld door den zelfden schrijver, vinden we de namen Banggai en Gapi niet te zamen vermeld; het lijkt er op dat met Gapi hier het eiland Banggai bedoeld wordt. Zoo wordt gesproken van „Gapy, Taliabo en Xula's”; enz. ²⁾.

Bij de Clerq is Gapi de oude naam voor Ternate, nu nog wel bij deftige toespraken gebezigd en dan als „kië Gapi ma-toeboe”, de top van den berg Gapi. Verder komt Gapi herhaaldelijk samengesteld met andere namen voor in sultanstitels (b.v. Gapi Malamo, Gapi Bagoena). Merkwaardig is echter weer, dat mica (spiesglans) dat in het maleisch „batoe banggai” genoemd wordt, in Ternate „mare gapi” heet (Mare: Tern. voor steen); dit mica wordt veel op het zuidelijk einde van Midden-Peling gevonden³⁾.

In zijn Batjan-Kroniek blijkt Coolhaas dezen naam ook te kennen; hij schrijft: „In den ouden tijd waren deze streken nog niet Moloeke genaamd, maar alles te zamen wat er toen was werd Gapi genoemd: „Ternate, Tidore, Moti en Makjan was nog samengevoegd en heette „in zijn geheel Gapi”⁴⁾. Treffen we het daarom in eenige oude sultansnamen aan?⁵⁾.

Het aardrijkskundig woordenboek van Veth geeft dat Gape of Gapey een der Banggai-eilanden in de Straat der Molukken, ten Oosten van Celebes, is⁶⁾; de Clerq zegt echter dat Peling bij het volk niet Gape heet, zulks in tegenstelling tot een mededeeling van de Hollander⁷⁾.

Als we de auteurs uit de 17e en 18e eeuw bezien, vinden we o.m. het volgende. Valentijn spreekt van de eilanden die onder den sultan van Ternate gestaan hebben, en noemt dan: „Bangay, en de verdere „Bangaysche eilanden, wel hondert in getal; Gape, . . .” enz.; elders schrijft hij: „Na dat men den hoofd-hoek van Balante voorby, en

¹⁾ P. A. Tiele, *De Europeeërs in den Maleischen Archipel*, B. K. I., 4e volgreeks, IIIe, IVe, Ve en VIIIe deel.

²⁾ P. A. Tiele, *Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel*, deel II, blz. 138, 281, 345.

³⁾ F. S. A. de Clerq, *Bijdragen* enz. blz. 299 woordenlijst; noot 2 op blz. 123.

⁴⁾ W. Ph. Coolhaas, *Kroniek van het rijk Batjan*, T.B.G. 63 (1924), blz. 475.

⁵⁾ F. S. A. de Clerq, *Bijdragen* enz., blz. 148/149.

⁶⁾ *Aardrijkskundig woordenboek* J. Veth (1869).

⁷⁾ F. S. A. de Clerq, *Bijdragen* enz., blz. 123.

„omgeraakt is, laat men de eilanden Bangay, Gape, Saboeboe, enz. „als verlatene, en ontvolkte eilanden aan bak-boord leggen” enz. Verder: „In de groote inbogt van ’t eiland Gape, aan des zelfs Zuid-„zijde, legt Peling, en aan de Noordkant, tegenover Balante, ook „Balantak” enz. Elders echter: „De Veldheer van daer na Batoy, en „Gapi, of Bangay (’t geen niet ver van de Xoela’s legt)”, enz. Op een andere plaats heet het echter weer: „In de maand April vond „de Heer Padtbrugge de eilanden Bangay, en Gape (anders ook wel „kleen Bangay genaamt)” enz. De kaart tegenover blz. 3 van Valentijn geeft als Bangay het grootste noordelijke eiland; Gape is het kleine, zuidwaarts gelegen eilandje¹⁾.

Door de plaatsaanduiding Peling zou men zeggen dat met Gape het eiland Peling bedoeld is; dit klopt echter niet met de omschrijving „kleen Bangay” en niet met de door Valentijn geproduceerde kaart.

Bor, de beschrijver van de Vlaming van Oudshoorn’s werkzaamheden als Superintendent in de jaren van Manila’s en Saidi’s opstand, schrijft: „. . . . om den noord van Celebes, tot Gapy, blijvende”; elders: „. . . . vonden d’ inwoonders verlopen, en aen Gapy (eiland „hein Xoula) niet te verrichten”. Tevoren: „. . . . Madira, met negen „prauwen en drie korrakorren, op Bangay en d’ eilanden daer om-„trent versameld”. Nog: „Sterk liep het gerugt hooch (hoe een?) „deel van de darden Makassars bijstandij omtrent Gapy noch bleef „toeven”; en: „Keler over Tabouko, Gapy ende daer omtrent „gelege eilanden, tot Xoula versonden”²⁾.

In eenige contracten wordt Gapy genoemd; deze zijn opgenomen in Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum, de toelichtende notities zijn gedeeltelijk van Heeres, gedeeltelijk van Dr. Stapel. In deel II, onder no CCCVIII, is een concept-verdrag opgenomen tusschen Ternate en Tidore, waarbij de Compagnie als middelaar optrad; we vinden hier: „. . . . werdende daarbij namentlijk verstaan de drij landen Xula, „het land van Gapij, Bangay, Ceacea; item de negerijen op het landt” enz. Volgens de toelichtingen zijn Gapij en Bangay elk één der Banggai-eilanden, en Ceacea moet Sea-Sea op het eiland Peling zijn³⁾.

In het Bonggaaisch verdrag worden „Bangay en Gapij als andere „op de zelve custen gelegen eilanden” genoemd³⁾.

In het onderwerpsverdrag met sultan Amsterdam van 7 Juli 1683 vinden we gesproken van „de landen en eylanden van Gape ofte

¹⁾ Valentijn, deel I-b, blz. 4, 80, 314, 348.

²⁾ L. Bor, Amboinse Oorlogen door A. de Vlaming van Oudshoorn, blz. 246, 266, 185, 307.

³⁾ Corpus Diplomaticum N.-I., deel II, blz. 341, 376.

„Bangay”, toegelicht dat Gape een plaats op Peling zou zijn¹⁾.

Het verdrag met Kaloekoboelang van 26 Januari 1689 noemt in den aanhef: „.... prins off kitchiel Kaloekoboelang tot subaltern „coning of regent werd gestelt over de eylanden van Bangay of „Gape, Pelin en den resorte van dien”; in de toelichting heet het dat Gapi de hoofdplaats van de westelijke helft van Peling is; tevens valt het ons op dat hier voor de eerste maal „Pelin” wordt gebezigd¹⁾. Het contract van 1741 gebruikt weer een andere omschrijving, waar het spreekt over „de eylanden van Bangay of Gape-Pelin en den „resorte van dien”; dit wordt toegelicht dat Gape het zuidelijk deel van het grootste eiland (Peling) zou zijn²⁾.

Uit den lastbrief aan schipper Jan van der Wal a.b. van den hoeker de Brandgans blijkt, dat hij eventueel tusschen Bangay en Gape door de bocht van Balante moet inloopen (plaatsnamen in oorspronkelijke spelling); verder wordt er gesproken van twee prinsen, zoo van Bangay als Gape, onderscheidenlijk den zoon van den vermoorden Caboude en den zoon van radja Wangi van Peling (de laatste is de jongste)³⁾.

Bij vergelijking van twee oude kaarten kunnen we wellicht de oorzaak aanwijzen van deze verwarring in de naamsgeving. Op een kaart van 1643 vinden we het eiland Peling niet als één geheel, doch als een verzameling van zes eilanden van verschillende grootte. Het westelijkste daarvan heet Ouby, en de zeestraat tusschen den Vaste-Wal en dit „eiland” wordt aangeduid als Straat Ouby (thans Straat Peling); als één groot oostelijk eiland is aangegeven Oost- en Midden-Peling, en dit staat aangeduid als Gape, terwijl het huidige eiland Banggai als Pangay aangegeven is⁴⁾. De voor dien tijd zeer onnauwkeurige kaart van Valentijn kunnen we gevoegelijk ter zijde leggen; we hebben dan weer een goede kaart uit 1760 (want die van 1643 is voor dien tijd zeer nauwkeurig). Op de kaart van 1760 vinden we het eiland Peling ongeveer juist aangegeven, en ook reeds Peling geheeten, terwijl het eiland Banggai aangeduid wordt met „gape of „bangaij”⁵⁾.

1) Corpus Diplomaticum N.-I., deel III, blz. 309, 480.

2) Corpus Diplomaticum N.-I., deel V, blz. 325.

3) C. B. H. von Rosenberg, Reistogten in de afdeeling Gorontalo, blz. 135 v.

4) Rijksarchief no. 467; manuscriptkaart door Marten Gerritsz. Vries a/b fluytschip Castricum.

5) Rijksarchief no. 156 suppl. Kaart no. 19 uit het Eerste Deel van de Lig-tende Zeefakkel of de Geheele Oost-Indische Water-Weereldt; manuscript get. d. G. D. Haan.

In 1643 noemt men Gape dat gedeelte van Peling, dat in de traditie als het rijk van Bongganen wordt aangegeven, terwijl een eeuw later de naam gebruikt wordt voor het eiland Banggai. Uit de contracten van 1689 en 1741 weten we, dat toen pas sprake was van een vorst die een bestuurskern vormde op Banggai. In deze opvolging van feiten past wonderwel Kruyt's hypothese, dat het vorstendom Banggai ontstaan is uit het vernietigde Bongganen¹⁾. Toen de vorst van Bongganen, dan wel zijn zoon naar het eiland Banggai vluchtte, nam hij wellicht den naam van zijn rijk mee; die traditie bleef op het eiland Banggai nog geruimen tijd bewaard, doch de eigenlijke naam daarvan, reeds uit de 14e eeuw bekend, liet zich tenslotte niet verdringen door de importbenaming Gape, zoodat deze later verdwenen is.

Zoo worden thans de mededeelingen van de aanwezigheid van twee prinszen ook begrijpelijk, één van Banggai en één van Gape, wier vaders door de Ternatanen vermoord zijn.

De legende zegt dat Bongganen verwoest werd door Goareezen, Ternatanen en Javanen; een wonderbaarlijk kleinood om welks bezit de oorlog begonnen was, en door de Goareezen naar hun land meegenomen, stichtte daar zooveel onheil dat men het wilde terugbrengen naar het land van herkomst; het voorwerp wilde echter naar Banggai gaan, waar het tot heden nog bewaard wordt. We kunnen dus aannemen dat Goa (Makassar) op één zijner veroveringstochten het rijk Bongganen verwoestte; in verband met het hooger medegedeelde moet dit zijn geweest na 1624. Dit kunnen we alleen met Valentijn's mededeeling, dat Baab Oellah in 1580 den Banggai-Archipel veroverde, rijmen, als we aannemen dat de veroveraar naast Banggai ook Bongganen heeft laten voortbestaan. Hieruit zou dan kunnen volgen dat Banggai, anders dan de traditie wil, indirect zijn grootheid aan Goa te danken heeft, doordat Goa aan Banggai het wonderdadig kleinood, magisch centrum van Bongganen, afstond (wegens hulp aan Goa b.v.?).

Dat Ternate, toen het wederom het gezag in deze streken vestigde, niet Bongganen herstelde doch Banggai tot grootheid bracht kunnen we opmaken uit gegevens van traditie en historie, nl. dat de vorsten van Banggai wel, die van Gapi niet aan het Ternataansche sultanshuis verwant waren.

Vermoedelijk zullen we in dezen ook meer historische zekerheid krijgen na publicatie der Ternataansche dagregisters.

¹⁾ Alb. C. Kruyt, *De Vorsten van Banggai*, blz. 511, 516, 697 (Kol. Tijdschr. 1931).

Naschrift.

Nadat dit artikel reeds ter perse was deelde dr. F. W. Stapel mij mede, dat zeer onlangs gevonden is het rapport door Cornelis de Houtman opgesteld na zijn tweejarig verblijf in Portugal; het dateert dus uit 1594.

In dit document, getiteld: „Corte verclaeringhe per Cornelis de „Houtman van de landen ghenaeamt Oost-Indiën ofte Conquisten van „Portugal” trof dr. Stapel de volgende passage aan:

„Van het eylandt Bangay alias Gapi”.

„Bynae ten oosten van Batan tsetich mylen is gelegen een cleyn „eylant Bangay oft Gapi, leege¹⁾ landt; mach hebben in syn cir- „cumferentie acht oft tien mylen. Dit weet ick van degeene, die er „geweest hebben. Sy hebben eenen coninck; sy zijn idolatres, zeer „belliceus, also dat niemant by haer en is te vergelycken. Desen „coninck gebiet over veel eylanden”.

Dit is thans de oudste mededeeling van een Nederlandsch auteur over Banggai en Gape; de strekking van de Houtmans mededeeling is dus, dat met Gapi het eiland Banggai wordt bedoeld. Overigens verklaart dit niet hoe in latere stukken (vooral die uit het laatste deel der 17e eeuw; zie de hooger aangehaalde passages) Gape vaak in tegenstelling tot Banggai wordt genoemd.

Aan dr. F. W. Stapel mijn hartelijken dank voor zijn blijk van belangstelling in dezen.

¹⁾ laag, vlak land.

J. J. DORMEIER.